

УТИЦАЈ ВЈЕРЕ И ЦРКВЕ НА СУДБИНУ ЈУГОСЛОВЕНСТВА

Са становишта историјске науке постоје бројна ограничења у изучавању и процјењивању утицаја вјере и цркве на судбину југословенства. Основно ограничење потиче од недостатака и недоступности историјских извора, посебно оних који се налазе у посједу вјерских установа. Отуда и појава да се религиозном и црквеном проблематиком више бавила социологија и политикологија него историографија. Међутим, свештеничка интелигенција се са амбицијом бавила овом проблематиком са становишта својих учења и вјерских интереса, као протутежа публицистичким радовима са политичком оријентацијом. Историографија, посебно озбиљнији и афирмисани историчари, нијесу довољно посвећивали пажње овој проблематици, највјероватније услед поменутих ограничења. Ријетки су историчари који су у тумачењу друштвених процеса уважавали и објашњавали утицај цркве и религије.

Због наведених ограничења, као и ограниченог простора, немогуће је cjеловито и у појединостима указати на утицај вјере и цркве у дужем раздобљу националног конституисања и развоја југословенства. Макс Вебар тврди да нацију из основа одређује неко „културно добро масе“, као језик, али га у извјесним случајевима може замијенити друго културно добро као *религија* и као доказ своје тврдње наводи примјер Срба и Хрвата. Неоспорно, на овим просторима утицај вјере и цркве био је дубок и свеобухватан. У нашој историографији једино је академик Милорад Екмечић схватио и објаснио да су у српском и хрватском заосталом аграрном друштву вјера и црква били одлучујући чинилац, а не јединствени језик, исто поријекло и слична историјска судбина. Он је стално указивао, а није довољно схваћено његово упозорење, да је код наших народа религија представљала „историјску вододјелницу нација“. Црква је увијек водила своју политику и она се тако учвршћивала на таласима религиозне нетолеранције. Стално је бринула за своје егзистенцијалне интересе и у томе је имала успјеха, као и за судбину већ покојне Југославије.

Послије великог раскола 1054. године Источна и Западна црква започеле су период међусобних оптужби и нетолеранције. Вјера је Јужне Словене ослободила паганске свијести, дала им државу и научила их да живе по законима, обликовала им унутрашњу и спољашњу појавност која је направила од њих цивилизоване друштвене заједнице. Вјера и народност су у тим почецима *орјански* срасли. На-

ционално идентификовање је нововјековног поријекла. Наравно, религије не стварају нације, јер су европске нације настале као посљедица социјалног преображаја грађанског друштва, а религија им даје само спољни оквир. Хришћанске цркве имају своја схватања о нацији, док ислам нацију не признаје и не уважава.

I

У вријеме конституисања југословенске идеје извјесни интелектуалци и код Срба и код Хрвата упозоравали су да југословенска идеја неће наћи плодно тло у народу док се не угаси мржња која постоји између двије хришћанске (католичке и православне) заједнице. Матија Бан, у једном писму, пише Људевиту Гају 1848. године да је Јужним Словенима довољно да код оба двије цркве владају једни обреди, а што се догмата тиче „нек свака остане при својима“. Пољска емиграција са Адамом Чарторијским тражила је да се за Католичку цркву у словенским земљама призна словенско богослужење и укине целибат. Данас је много јасније да је и поборник југословенске идеје бискуп Штросмајер прижељкивао унијаћење. Ова идеја не само да је пропала, него је изазвала још дубљи јаз и вјерску нетолеранцију. Расцјеп двије вјерске заједнице није смањен него је повећан. Академик Милорад Екмечић је с правом указао на погрешно схватање да су сукоби на српско-хрватском језичком подручју почели тек са националним препородима. Са националним препородима сукоби добијају само политичка обиљежја. Они постају непремостиви баш зато што за основу имају вјерску свијест о припадности двјема црквеним заједницама. Идеја о јединству цркве била је много компликованија од идеје за националним јединством. Идеја о *унији* Православне са Католичком црквом била је препрека која је више изазивала расцјеп него зближавање. Захтјев за уједињење цркава развијао се најприје појединачно, а касније из неославистичке идеологије као основе за словенску сарадњу и зближавање. Неославистички идеолог Свјатовски у неославистичком Манифесту, 1906. године, истиче на првом мјесту словенско јединство и „изједначење свих цркава“. Сличне идеје разрађиваће и неки српски интелектуалци.

Епископ Николај Велимировић је био међу оним ријетким интелектуалцима који је идеју југословенства везао за религију, сматрајући да је то његово судбинско одређење. Његове идеје потичу из извора руског славјанофилства Достојејевског, Хомјакова и Берђајева. У бесједи *Сан о словенској религији сањан целој једној животи* он тврди да су Словени широки океан са плимом без осјеке. По њему, спас неће доћи ни од науке, ни умјетности, ни економије, већ од религије. Словени морају створити *једну религију* на принципима светости, саборности и апостолства. Саборност значи уједињење Православне и Католичке цркве. Када је избио Први свјетски рат предвиђао је уједињење југословенских народа, па

сходно томе требало је да се и уједине. Међутим, он није имао формулу како ће се то уједињење спровести. Сматрао је да ће Католичка црква узети старословенску литургију, као што су то загребачки каноници тражили 1848. године. Сличне идеје заступао је и Милан Марјановић који је схватао значај и потребу јединства религије за југословенску идеју. Он је у раду *Културне тенденције Југословена* заступао схватање да словенство треба да измири Источну и Западну цркву и тако уклони главну сметњу за јединство културе.

Српски интелектуалци који су се определијели за југословенску заједницу знали су да је народ подијељен религијом, различитим културним утицајем и различитим облицима државног и друштвеног организовања. Основна њихова заблуда била је што су потцјењивали утицај вјере и цркве, што су сматрали да су Југословени један народ (са три племена) и што су очекивали да ће стварањем нове заједничке државе проговорити инстинкт народног јединства. За историју није толико битно каквим се ко идејама руководио већ се мора процјењивати колико су идеје биле заблуде, а колико реалне да би се оствариле и какве је то имало посљедице за српски народ.

Католичка црква је дуго времена била универзална и, тамо гдје јој то није био интерес, потискивала је националну идеју. За разлику од односа између државе и Православне цркве, овдје се појављује Ватикан, као универзални вјерски центар католичанства, али и као појам који има све атрибуте државе. Он своје односе са другим државама уређује помоћу конкордата. Сви истраживачи су сагласни да је југословенска идеја наилазила на стални отпор Католичке цркве. У *Силабусу* из 1870. године осуђен је индивидуализам и национални суверенитет, што је удаљило Католичку цркву од демократских идеја. Од католичког конгреса у Бечу 1877. до свехрватског конгреса у Загребу 1900. године протеже се јасна линија издвајања католичког покрета из југословенских стремљења. У том настојању Католичка црква је подржавала свако мишљење које није задрало у неприкосновене догме цркве и њеног схваћања хрватског интереса.

Како су Срби и Хрвати по свему блиски народи, а припадају истој хришћанској заједници настојало се да се нађе што више малих разлика и ненаучних теза о сасвим различитим народима. Тако је Гумпловиц 1903. лансирао тезу о несловенском поријеклу Хрвата. Поријекло Хрвата изведено је од Гота. Ту тезу су радо прихватили реакционарни кругови и та *филозофија раздвајања* наћи ће упориште у политици. Њу ће увијек користити снаге у Хрватској које нијесу биле за заједнички живот. Том настојању даваће подршку и Ватикан. Прије Првог свјетског рата римски папа био је против глаголице и словенске литургије у Католичкој цркви, сматрајући да је то средство за пропагирање словенске идеје, која им је увијек била туђа.

Многи хрватски интелектуалци су заузимали различите ставове када је у питању религија, црква и југословенство. Међутим, непобитна је

чињеница да се бројна хрватска интелигенција, уочи Првог свјетског рата, определијелила за југословенску идеју, сматрајући да су Срби и Хрвати један народ по крви и језику „нераздруживо спојени земљиштем на коме обитавају“. Вјерским разликама нијесу придавали значај за будуће уједињење. Тако је и контроверзна политичка личност Стјепан Радић у раду објављеном у Америци 1913. године, који је на неки начин представљао програм за ослобођење Хрватске, заступао словенско јединство на челу са Русијом. Религију тада није узимао као битан фактор уједињења, мада ће касније еволуирати у својим гледиштима.

Трећа најбројнија вјерска група на југословенском простору били су муслимани. Берлинским конгресом 1878. године Србија и Црна Гора су добиле међународно признање, па је у тим српским државама муслиманима признато слободно исповиједање ислама. Највећи број муслимана живио је у Босни и Херцеговини. По попису из 1910. године у Босни и Херцеговини живјело је 43,4% православног, 32,3% муслиманског и 23,3% католичког живља. Окупацијом ове покрајине 1878. године Аустроугарска је водила специјалну националну политику, покушавајући да створи „босанску“ нацију, а када је тај експеримент пропао покушавало се вјешто радити на сједињавању католика и муслимана да се изолују Срби. На тај начин двије потпуно неспојиве религије сарађивале су против православља.

Наука је сагласна да је већина муслимана (око 90%) српског поријекла, а мањи дио хрватског. Они су из православља, односно католичанства прешли у ислам. Постоје у публицистици радови у којима се покушава замаглити њихово словенско поријекло, иако сви говоре српским језиком. Према изучавању наших социолога исламско учење је вјерски искључиво и не признаје нацију. По учењу Курана сви муслимани су браћа, па ислам није националност већ наднационалност. Нација је увозна роба са Запада. Такво тумачење заступа и Алија Изетбеговић у *Исламској декларацији*. Независно од тога, вјерски односи у Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини били су сношљиви. Са становишта остварења југословенског уједињења муслиманском фактору није придаван већи значај.

Србија и Црна Гора су жељеле да преко конкордата успоставе сарадњу са Ватиканом, иако је он био противник словенства, а фаворизовао католичанство Словена у Аустроугарској. Српски и црногорски званични фактори су уочи Првог свјетског рата жељели да са Ватиканом изграде дух сарадње и толеранције између Православне и Католичке цркве. Вјеровало се да Католичка црква неће бити извор и уточиште сепаратизма и шовинизма. Када је почео рат наде су се изјаловиле. Све илузије о вјери и цркви као фактору словенског зближавања и сарадње распршене су као дим, а Католичка црква је скинула маску хришћанске љубави и милосрђа.

II

Почетак Првог свјетског рата означио је почетак вјерске нетолеранције на југословенском простору. Милорад Екмечић је закључио да је Први балкански рат био вјерски, а прави религиозни рат био је аустро-угарски фронт 1914. године, који је обухватио цијелу Босну и Херцеговину, Војводину и дијелове Хрватске. Најстрашнија чињеница била је што је став Католичке цркве допирао до свијести заосталих вјерника који су мислили да рат није сукоб држава него вјерских заједница. Хрватски и словеначки клерикалци, франковци у Хрватској, Словенији, Војводини и Босни и Херцеговини распиривали су братоубилачки рат против Срба. Клерикални лист *Словенац* избацио је парољу „Србе на врбе“, у једној пјесми посвећеној Фрањи Фердинанду 1914. године.

Прогон Православне цркве и православног живља био је најсуровији у Босни и Херцеговини. Тада је већ почињен *први геноцид* против припадника српске народности, с јасном намјером да се они униште само зато што припадају својој заједници. Инспиратори и извршиоци геноцида биле су Аустроугарска и Њемачка, али су оне нашле домаће сараднике који су по србомржњи превазилазили своје учитеље. Геноцид је спровођен директним физичким истребљивањем, присилном евакуацијом и пресељавањем, узимањем талаца и упућивањем у концентрационе логоре. У сврху уништења Срба суспендован је устав у Босни и Херцеговини, забрањена употреба ћирилице, српских застава и других националних обиљежја. На удару су нарочито били православни свештеници и српски интелектуалци. За извршавање гнусних злочина над српским народом формирана је помоћна милиција „шуцкори“ од сеоског и градског католичког и муслиманског олоша. Патолошка мржња уродила је стравичним посљедицама по српски народ. Уништавани су црквени објекти, културно-историјски споменици, библиотеке, умјетничко благо и српска традиција. Послије уједињења 1918. године о тим злочинима није довољно писано, а ни истраживано да то не би отежавало стварање „југословенске свијести“.

Српска православна црква једина није имала изванјугословенску позадину. Сматрана је народном институцијом која је дијелила политичку идеологију власти и јавног мишљења. Уједињење српства и стварање југословенске заједнице схватала је као довршење своје организације. Шири оквир југословенске идеологије није јој се чинио опасним, па није ни антијугословенски иступала за вријеме Првог свјетског рата. Поддржавала је српску владу и њено опредјељење за стварање југословенске заједнице. Покушај уједињења Католичке и Православне цркве остао је без већег политичког ангажовања. Генерација убјеђених Србо-Хрвата и југословенских идеалиста живјеће у илузији да ће југословенска заједница бити трајна историјска тековина. Они су били у заблуди да вјерске разлике неће бити пресудан чинилац разједињености народа. Заносили су се варљивом надом да ће у новој држави брзо доћи до стапања народа

у југословенску нацију, аналогно процесима који су се десили у Италији и Њемачкој, гдје су разлике биле много веће. Нове интелектуалне генерације морају самокритички размишљати и објаснити зашто се вјеровало и служило неостварљивим националним циљевима, јер ће последице тих заблуда осјетити нове српске генерације које су без много резерве прихватиле југословенство као државну идеологију.

Римокатоличка црква је званично подржала освајачки рат Аустроугарске. Свакодневне молитве послуже мисе за побједу аустроугарског оружја дјеловале су на неписмени хрватски свијет ефикасније од било какве политичке идеологије. Распаљујући србомржњу Католичка црква је продубила јаз између српског и хрватског народа. Филозофија примата љубави над логиком овдје је доживјела свој пуни пораз. Лицејерство Католичке цркве потврђивали су сурови злочини над српским народом. Босански надбискуп Штадлер претворио је Католичку цркву у инструмент антисрпске политике. Он је 1917. писао да католички кругови предвиђају пропаст католичанства од православља, ако се на вријеме не заштите стварањем једне хрватске државе до ријеке Дрине. Ако то не остваре, католици ће бити потиснути као „безутицајна мањина“. Ова идеја о хрватској држави до Дрине остаће трајна опсесија Католичке цркве и сепаратиста како у вријеме усташке државне творевине 1941–1945, тако и у наше вријеме 1991–1995. године.

Муслимани у Србији и Црној Гори су уживали релативно толерантан став државних власти. У вријеме Првог свјетског рата био је формиран „мухамедански батаљон“ у Црној Гори на челу са муфтијом црногорских муслимана. Сасвим другачије су се понашали босанско-херцеговачки муслимани. Објавом муслиманског цихада, „светог рата“, 1914. године покушано је да се сви муслимани окрену против православне Србије и Црне Горе, као и против свих православаца. Цихад је имао дубоке последице на југословенском и балканском простору. Он је исламску вјерску организацију институционално окренуо против своје браће по крви, као и против југословенске идеје. Муслимани у Босни и Херцеговини су стално истицали своју оданост Бечу, а не Цариграду. У Бечу су са потцјењивањем гледали на необразоване босанске муслимане и њихов полтронски однос, јер су знали да исламска идеологија поистовећује нацију и религију.

Анализирајући појаву и развој југословенске идеје и покрета до 1918. године може се са сигурношћу закључити да је Српска православна црква својим дјеловањем такву идеју прихватила и у њој видјела своју бољу будућност. Римокатоличка црква и муслиманске вјерске организације никада нијесу постале фактор уједињавања југословенских народа. Напротив, својим дјеловањем биле су одлучујући дезинтеграциони чинилац. То се нарочито испољило у Првом свјетском рату, када се религиозна подвојеност као лавина котрљала у ратном хаосу. Политички и интелектуални српски фактори нијесу из тога извукли потребне поуке и закључке.

III

У Краљевини СХС односи државе и Православне цркве су регулисани на принципима равноправности по којима је Српска православна црква била изједначена са осталим признатим црквама. Видовданским уставом (1921) загарантована је слобода вјероисповијести и савјести. Вјероисповијести су биле равноправне пред законом. Признате вјере самостално су уређивале вјерске послове и управљале својим задужбинама и фондовима у границама закона. Била је забрањена употреба вјерских осјећања у политичке сврхе. У Октроисаном уставу (1931) нису битније измијењене одредбе Видовданског устава. Српска православна црква ослањала се на своју славну традицију и теже је схватала новонасталу ситуацију. Она је осјећала да су њени интереси жртвовани у име начела равноправности. Тек 1931. донесен је Устав Српске православне цркве којим је регулисан њен унутрашњи живот.

Иако се Српска православна црква није директно ангажовала у политичком животу, највећи дио свештенства дао је подршку Народној радикалној странци, преузимајући у њеним органима и значајне политичке функције. Она је стајала на познатим ставовима да су Срби изабрани народ, да је династија Карађорђевића укоријењена у народу, да је православље аутентична вјера и да је њена организација народна. Мањи број свештеника припадао је другим опозиционим и демократским странкама. У међуратном раздобљу СПЦ се активно ангажовала против комунизма, а посебно када је схватила да се комунистичка идеја појавила и међу младим богословима. Комунистичка идеја изједначавана је са безбожњаштвом па је и патријарх Варнава издао окружницу против комунизма.

Званичне власти су знале да будућност нове државе зависи од Ватикана, па су преговорима о сарадњи жељеле да регулишу међусобне односе. Тај процес је трајао од 1921, а тек 1935. године влада Милана Стојадиновића склопила је конкордат са Ватиканом. Потписани а не и ратификовани конкордат био је повод озбиљне политичке кризе познате као борба око конкордата, јер му се жестоко супротставила СПЦ пошто је у њему видјела привилеговање Католичке цркве. Овај догађај психолошки је негативно дјеловао и на православне и на католичке вјернике, али до испољавања веће нетрпељивости није долазило. Нови патријарх Гаврило Дожић (1937) није ни слутио каква горка судбина очекује њега и његову цркву. Он се недвосмислено определио за југословенску оријентацију, за династију и државну политику. Своју судбину и судбину цркве везао је за судбину „миле нам Југославије“. Тадашњи одговорни политички фактори жељели су да избјегну рат, па су лавирали како су знали и умјели између зараћених држава и блокова. Патријарх Дожић је тајно благословио генерала Симовића и пучисте. Тиме је постао активни саучесник у припремању пуча и обарања Тројног пакта, који ће довести до напада на Југославију. Патриотске фразе и позивање на „цар-

ство небеско“ било је пуко хвалисање, јер нико од црквених великодостојника и пучистичких вођа није погинуо на првој линији фронта. Побјегли су у иностранство, а оставили народ на милост и немилост фашистичком окупатору. Ти ће догађаји проузроковати страшну трагедију српског народа и његове цркве. У том трагизму србомржњу ће испољавати и Католичка црква и Исламска вјерска заједница.

Однос државе и Католичке цркве послје 1918. одређен је позитивним државним прописима, али је остао недовршен пошто између Југославије и Ватикана није склопљен конкордат. Због зазирања од јединствене Католичке цркве, одмах послје уједињења јавила се идеја да се оснује Српска католичка црква са барским арцибискупом као српским примасом на челу са сједиштем у Београду, те Хрватска и Словеначка католичка црква, као посебне вјерске организације Католичке цркве. Наиме, у Хрватској је живио мањи број Срба католичке вјероисповијести. Ова идеја није наишла на разумијевање и није озбиљно ни разматрана. За разлику од других југословенских покрајина Католичка црква у Црној Гори испољавала је лојалност према државним властима, као и вјерску толеранцију.

Католичка црква је послје 1918. представљала организовану снагу против југословенског јединства, посебно послје завођења 6-јануарске диктатуре. Унитаристичко југословенство настојало се ојачати оснивањем културно-просвјетних друштава са југословенском идеологијом. Значајно мјесто давано је Соколу Краљевине Југославије, с основним циљем вјерске, националне и социјалне нивелације југословенског становништва. Жељело се раскинути са старим организацијама на племенској и вјерској основи, што је изазвало бурну реакцију врха Католичке цркве. Соколска идеологија је сматрала да „без вјерске толеранције нема југословенске заједнице“, а да сваки Соко треба да буде добар Југословен. Католичка црква је 1932. донијела посебну бискупску посланицу против соколске организације. Преко бројних хрватских културно-просвјетних друштава у Хрватској и дијелом у Босни и Херцеговини ширена је идеологија Католичке цркве, а посебна пажња посвећивала се младој генерацији, што се нарочито одразило у стварању младих Крижара.

Најмање је истражена проблематика односа државе и Исламске вјерске заједнице у међуратном периоду. Када је створена нова држава муслимани су сматрани, а они су то и прихватили, као вјерска група-конфесија, која се исказивала као Срби исламске, а мањи дио као Хрвати исламске вјероисповијести. Главно културно-просвјетно друштво звало се „Гајрет“, а у наслову је носило српско име. Признали су нову државу, династију, српски језик, а у вјерском погледу су били равноправни. У Србији и Црној Гори, у политичком животу, муслимани су се најчешће одређивали за Народну радикалну странку, а касније за Стојадиновићеву Југословенску радикалну заједницу. Придобивањем муфтија, хопа и имама радикали су имали у муслиманима сигурне гласаче. У Босни и Херцеговини, гдје је живјело највише муслимана, у политичком смислу

ситуација је другачија, јер су они имали своју политичку организацију, Југословенску муслиманску организацију, која је увијек била блиска радикалима. У свим политичким активностима ове исламске организације дјелују под утицајем религиозног врха Исламске вјерске заједнице. Муфтије и хоце су увијек агитовале шапатам од „увета на уво“. Понашање и дјеловање исламског свештенства захтијева озбиљнија истраживања, јер се њихово понашање нагло промијенило 1941. године.

Неоспорно да је краљ Александар Карађорђевић, до своје трагичне погибије, покушавао да спријечи вјерске сукобе и нетолеранцију, да би на крају прокламовао интегративно југословенство као нову нацију. Историјски резултати били су поразни, а вјерски раздор је још више продубљен. Поставља се питање колико је удјела у свему томе имала Српска православна црква и колика је њена историјска одговорност? Зашто је од муслимана српског етноса створен посебан народ? Зашто су муслимани ближи католичанству него православљу? Зашто је међу њеним вјерницима било највише атеиста? Нека на та питања дају одговор млађи научни кадрови.

IV

Трагедија српског народа и његове цркве започела је нападом фашистичких земаља на Југославију и 6-априлским сломом 1941. Тиме је почело черечење српских територија и проглашење Независне Државе Хрватске у чији састав је ушла и територија Босне и Херцеговине. Та квислиншка фашистичка творевина имала је око 6.700.000 становника, у којој су Хрвати били мањина (у њеном саставу било је око 2.000.000 Срба, око 3.300.000 Хрвата, а остало муслимани и друге мањине). Када су преузеле власт усташе су почеле стравичну хајку на Србе, а посебно на православно свештенство. Ђавоља мисао о *другом* геноциду над српским народом разрађена је и усавршена. Идеје Анте Павелића о уништавању Срба нијесу настале само под утицајем фашистичке идеологије, већ имају и домаће коријене, као и упориште у Католичкој цркви. Павелићева усташка држава не би могла извршити геноцид над Србима да није дошло до подударности великоњемачке и великохрватске фашистичке идеје. Снажну брану великохрватској фашистичкој идеологији представљала је Православна црква, па је Павелић већ 25. априла 1941. забранио употребу ћирилице, а нешто касније и назив „српска православна вера“ уместо којег је уведен назив „грчко-источна вера“. Усташка власт није крила своју намјеру да ликвидира православље и Српску православну цркву, јер је она национална црква и саставни дио српске државе. Тако се дошло на идеју о стварању *Хрватске православне цркве*. Ослањајући се на тезе Анте Старчевића да су Срби у Хрватској „православни Хрвати“, негирана је њихова национална индивидуалност.

Идеје Павелића разрадио је министар просвјете и вјере Миле Будак у говору у Госпићу, 22. јула 1941: „Ми ћемо убити један дио Срба, један дио ћемо депортирати, а оно што остане биће натјерано да прихвати римокатоличку вјеру. Тај дио ће бити апсорбован од стране хрватског елемента.“ Ова монструозна мисао схваћена је тако да трећину Срба треба убити, трећину иселити, а трећину прекрстити. Колико је Срба прешло у католичку вјеру тешко је утврдити услијед неистражености овог питања. Католичка црква и надбискуп Степинац су давали легалност усташкој власти, а врхбосански бискуп Шарић и бањалучки бискуп Гарић отворено су подржали усташки режим и покрштавање Срба.

Културни геноцид над Србима у Хрватској и Босни и Херцеговини није био предмет детаљнијег истраживања. Можда се у тајним архивима налазе подаци, али они нијесу били доступни истраживачима. Поуздано се зна да су у НДХ, током Другог свјетског рата, убијена четири епископа, 122 свештеника СПЦ, а срушено 220 српских православних цркава. Колико је Срба прешло на католичку вјеру тешко је утврдити, као што је непоуздан податак да је из НДХ пребјегло у Србију око 300.000 Срба. И данас се научници споре колико је Срба ликвидирано у усташкој НДХ.

Ни до данас није изучено питање како су се муслимани односили према геноциду. Усташке власти су пропагирале да су муслимани „исламизирани Хрвати“ или „хрватско цвијеће“ (данас их називају „сунцокрети“), па је и разумљиво да је већина муслимана била лојална и сарађивала са усташким властима. Усташе су настојале да прикажу како су злочине над Србима најчешће чинили муслимани. Један број виђенијих муслимана 1941. године у Мостару, Сарајеву, Бањалуци и Приједору залагао се за мир и вјерску толеранцију, настојећи да скине одговорност са себе за учињене злочине. У суштини они се нијесу за вријеме рата никада изјаснили против сарадње са усташама и водили су рачуна да би исход рата могао бити на њихову штету. Усташким злочинима, иако изгледа парадоксално, супротставили су се њемачки окупатори када су схватили да погроми над Србима утичу на распламсавање устанка, па су од Усташа захтијевали „пацификацију“ и обуставу масовног масакра становништва.

Иако је дошла под њемачку окупацију, СПЦ је у окупираној Србији имала лакшу судбину него у другим окупираним дијеловима Југославије. СПЦ је већ 8. јула 1941. предала војном заповједнику Србије Меморандум о злочинима усташа у НДХ против српског народа и Православне цркве. Даља улога и дјеловање СПЦ било је условљено подјелом свештенства на идеолошкој основи на присталице комунизма и антикомунисте.

За разлику од почетка устанка, комунисти су пред крај 1942. почели мијењати став према цркви и свештенству. У партизанским јединицама се уводи поштовање вјерских обреда, звање вјерских референата, а при Врховном штабу се оснива Вјерска комисија. Партизани су се почели окупљати око цркава и манастира да би привлачили народ и вјерску свијест користили за своје политичке циљеве. Комунисти су се двојако по-

нашали према цркви; у пракси су дозвољавали вјерске обреде и окупљање народа у вјерским објектима, а у теорији и свом програму су имали строго атеистичко васпитање без цркве, вјере и свештенства. Дозвољено је од невоље некакво исповиједање вјерских осјећања, али само као прелазни период до комунизма, јер је нови човјек замишљен као личност марксистичког увјерења, па самим тим и безбожан. Комуниста није могао бити вјерник. Комунисти су вјеровали да ће милитантним атеизмом смирити вјерске страсти, да ће се заборавити вјерска мржња, заборавити злочини учињени у име Бога, да ће наступити ера „братства и јединства“. У ту комунистичку илузију највише је повјеровао српски народ.

Комунистичка револуција збунила је српске интелектуалне кругове и СПЦ која је потиснута на маргине друштвеног живота, збуњена и неприпремљена за новонасталу ситуацију. Два геноцида које је доживјела једна генерација брзо су прекривени велом заборава у име виших циљева и срећне будућности. Један број историчара определијелио се за грађанско ћутање, а други за помпезно политичко ангажовање без мјере и укуса, угађајући владајућем комунистичком једноумљу. Политички моћници дозирали су знање о властитој историји и држали под кључем најважнија документа за историјску науку – она о геноциду над српским народом. Из рата је СПЦ изашла ослабљена и идеолошки поцијепана. Од српског етноса проглашене су нове двије нације: Црногорци и Македонци. Македонци своје муслимане третирају као Македонце, а босански муслимани су проглашени као трећа нација из српског етничког корпуса. Македонска црква је покушала да се издвоји из крила СПЦ, а неки фактори настоје да то учине и са црногорском митрополијом. Равноправности не може бити са разбраћом.

V

Први сусрет СПЦ са новом комунистичком влашћу био је скоро романтичан. Улазак Црвене армије и партизана у Београд црквени врх дочекао је са нескривеним одушевљењем. Талас панславистичког одушевљења захватио је и свештеничке кругове. Радост и одушевљење међу свештенством са којима је дочекано ослобођење земље, убрзо су прешли у забринутост и незадовољство. Нова власт, ничим ограничена, наметнула је свој концепт милитантног атеизма примењујући грубу силу против оног ко би се томе супротставио. На миг власти нападају се свештеници, а забиљежени су случајеви ометања богослужења. Чињеница да је црква одвојена од државе није била необична, јер је то начело прихваћено у Европи, али разни облици национализације и третирања свештенства угрожавали су достојанство Православне цркве. Она је имала велике губитке у току рата, а њено материјално сиромаштво се стално повећавало. Док су Римокатоличка црква и Исламска вјерска заједница могле да се ослоне на моралну и материјалну помоћ моћних фактора изван земље,

СПЦ то није могла. Она је дуго времена била упућена на саму себе и вјерску свијест својих вјерника. Нова власт је разбијала јединство српске цркве тако што је неке свештенике врбовала за отцјепљење, у складу са тезом о посебној македонској нацији.

Римокатоличка црква је имала моћне свјетске менторе и покушај нове власти да тајним каналима створи засебну католичку цркву у земљи није успио. Католичка црква је упорно доказивала да је Хрватска „предзиђе Запада“, а све источније народе оптуживала за „бизантизам“. Није одржива теза да су Ватикан и комунистичка интернационала ковали завјеру против Срба, али је сасвим јасно да постоји хиљадугодишње стратешко одређење против шизматика. Свети отац Папа оптужио је Србе као агресоре и захтијевао употребу силе и бомбардовање српског народа. Он је наступио као политичар а не као вјерски поглавар који треба да проповеда апостолску љубав.

Ове године нашли су се у Мађарској, за истим столом, представници различитих хришћанских цркава из кризних подручја Европе, из 25 држава, да би разговарали о религиозном конфликту у Босни и Херцеговини (православна, протестантска, англиканска и римокатоличка). Разговарало се, наводно, духовним, а не политичким аргументима. Иако црква не проповиједа мржњу него љубав међу људима, стварност је јача од идеја. Ми смо свјedoци да су многи великодостојници проповиједали мржњу, подстицали вјерске сукобе и тражили бомбардовање градова. У Босни и Херцеговини је проповиједан вјерски рат у коме је изражавана жеља да се уклони муслимански фактор из хришћанске Европе, а десио се парадокс да су се римокатолици и исламисти удружили против православља. Њихови ментори су моћни католички фактори. Није постојала тежња да се изгради вјерска толеранција, него се фронтално наступало против православних Срба. Иста тактика примјењивана је и против социјалистичке Југославије.

Послије педесет година побједи над фашизмом српски народ је по *ирећи љуи* доживио геноцид у дијеловима Хрватске и Босни и Херцеговини, од оних потомака који су то чинили претходна два пута. Српско православно становништво у Босни и Херцеговини нашло се између упорног католицизма и исламског фундаментализма. Настало је тешко раздобље (1961–1981) када су Срби постали мањински народ, а муслимански народ се удвостручио. Неки чисто српски градови остали су без већинског српског становништва, а у некима Срби су постали релативна већина. У Брозовој диктатури српски народ је доживио праву биолошку катастрофу. У таквим условима појавио се исламски фундаментализам.

Исламски фундаментализам, као политички програм, дефинисао је Алија Изетбеговић у *Исламској декларацији*. У њој је недвосмислено изражена намјера да се у Босни и Херцеговини створи исламска држава, јер су муслимани постали најбројнији народ. То се, по аутору, могло остварити ратом и насиљем. Таква концепција ће, између осталог, довести до вјерског, етничког и грађанског рата са несагледивим посљедицама.

Исламска држава, какву ју је замислио њен идејни творац, негира субјективитет српском и хрватском народу, који треба да постану „неисламске мањине“. Дошло је до вјерског и етничког рата између сва три народа, али су се из својих рачуна и историјског одређења муслимани и Хрвати удружили против Срба. Многи српски интелектуалци нијесу схватили историјске константе и намјере ислама и католицизма, па живе у илузији о мултиетничкој и мултикултурној Босни и Херцеговини. Уједињује се само оно што је могуће ујединити. Религије у Босни и Херцеговини се нијесу могле ујединити и то је, између осталог, био смртни ударац Југославији и Босни и Херцеговини. На будућим генерацијама је задатак да критички преиспитају своју новију историју. Што прије будемо схватили поуке историје, утолико ћемо безболније избјећи замке које нам реалност поставља.

Педесетогодишња владавина комунистичког једноумља и милитантног атеизма довела је до распада југословенске државе, а трајно поразила југословенство. Комунистима се не може спорити да су били велики градитељи материјалног напретка: изградили су модерне градове, асфалтне путеве, жељезничке пруге, енергетске системе, школе, универзитете и друго. То ће баштинити сљедеће генерације. Међутим, на духовном плану пали су на историјском испиту и оставили нам у насљеђе духовну пустош. Навешћу само четири велике заблуде, које су педесет година после револуције имале катастрофалне посљедице по будућност српског народа.

Комунисти су се показали као недржавотворан владајући елемент, развијајући тезу о одумирању државе. Југославија се распала као „кула од карата“. Својом атеистичком филозофијом потцијенили су религиозни фактор који је битно утицао на судбину државе и југословенске идеје. У најтежој позицији нашла се Српска православна црква, која је заступала једино југословенство. Национално питање је теоријски постављено тако као да је буржоаски изум и да ће у будућности нестати. Умјесто националне свијести пропагиран је интернационализам (Пролетери свих земаља уједините се!). Срби и Црногорци су искрено прихватили југословенство одричући се српства и православља, а други народи су преко своје цркве јачали националну свијест својих народа. Расрбљавање није измишљотина, него историјска реалност. Комунисти су вјеровали да треба срушити грађански морал и елитизам за ново праведније друштво и свјетлију будућност. Све њихове заблуде вратиле су им се као бумеранг. Остали су без своје државе, без своје партије и своје моћи. Данас се од оних који су срушили Југославију најчешће чују оцјене да је Југославија била „измишљена балканска творевина“, а да су за сва зла у тој држави криви Срби.

Чињеница је да је Југославија покопана. Покушај да се мртавац оживи спада у историјску и политичку алхемију. Они који то желе нијесу ништа научили из историје. Српски народ је за Југославију поднио велике жртве и не треба ту идеју одбацити и сахранити. Та идеја може по-

служити као мост за уједињење српског народа и српских земаља. У будућности ће бити онолико југословенства колико га други прихватају из својих интереса, а не из љубави.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Булгаков, Сергиј, *Православље*, Будва 1991.
- Војиновић, Перко, *Црногорска интелегенција, од половине XVIII вијека до 1918. године*, Никшић 1989.
- Грујић, Радослав, *Православна српска црква*, Београд 1920.
- Димић, Љубодраг–Жутић, Никола, *Римокајтолички клерикализам у Краљевини Југославији*, Београд 1992.
- Дурковић, Љубомир–Јакшић, *Србија и Вајћикан 1804–1918*, Краљево–Крагујевац 1990.
- Екмечић, Милорад, *Сиварање Југославије*, II, Београд 1989.
- Ђурић, Коста, *Црква и држава, поводом ишћана одвајања цркве од државе*, Београд 1923.
- Ислам и Муслимани у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1977.
- Енциклопедија живих религија*, Београд 1990.
- Јефтић, Атанасије, *Црква и полићика*, „Градац“, 110, 1993.
- Мућић, Иван, *Католичка црква и Краљевини Југославији*, Split 1978.
- Милаш, Никодим, *Православно црквено право*, Zadar 1890.
- Орци шематизам католичке цркве и Југославији 1974*, Zagreb 1975.
- Новак, Виктор, *Магнит црмен*, Београд 1986.
- Павић, Коста, *Деловање верских заједница у југословенској држави у периоду 1918–1941*, „Религија и савремени свет“, Београд 1987.
- Перић, Душан, *Однос цркве и државе код Срба у XIX и XX веку*, „Богославље“, 1–2, Београд 1992.
- Петрановић, Бранко, *Акћивности римокајтоличкој клера пошћив срећивања ирилика у Југославији (марћи 1945–сепћембар 1946)*, „Историја XX века, Зборник радова“, V, Београд 1963.
- Петрановић – Зечевић, *Југославија 1918–1984, Зборник докуменациа*, Београд 1985.
- Растодер, Шербо и Јасмина, *Др Никола Добрећић арцибискуј барски и иримас српски (1872–1955)*, Будва 1991.
- Слијепчевић, Ђоко, *Историја православне цркве*, III, Београд 1991.
- Симић, С., *Вајћикан ирошћив Југославије*, Титоград 1958.
- Троицки, Сергеј, *Верска полићика краља ујединићела*, „Љетопис матице српске“, књ. 343, св. I, 1935.
- Устћав Српске православне цркве*, „Гласник Српске православне патријаршије“, Београд 1931.
- Устћави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине Срба, Хрваћиа и Словенаца, Краљевине Југославије (1835–1941)*, Београд 1988.
- Јефтић, Мирольуб, *Савремени шћхад као раић*, Прњавор 1995.

PERKO VOJINOVIĆ

THE INFLUENCE OF THE FAITH AND CHURCH
ON THE DESTINY OF YUGOSLAV PEOPLE*Summary*

There is no doubt that the influence of faith and church is a considerable factor in the national constitution of Yugoslavia. It was the main factor concerning Serbo-Croatian relations as well as relations with Moslems.

In the new state formed in 1918 everything could be united except these 3 religions. Besides other factors influencing the destiny of the Yugoslav people, we consider that church and faith were the most important ones.

The comunists' one-way-thinking during 50 years ruined the Yugoslav Republic and Yugoslav ideas. Communists were the gretest builders of material progress, but they left spiritual misery. They didn't appreciate the role of religion, the role of the nation, but they developed the idea of internationalism.

They destroyed civilian ethics, but they couldn't find a better substitute.

All that lead to the destruction of the former Yugoslavia and after that we can talk about the »Lost Revolution«. Serbian people gave a large number of victims and that must not be forgiven. On the contrary, that can be the connection between Serbs in all Serb lands.

